

PRIMJENA NAČELA NUŽNOSTI U ŠERIJATSKOPRAVNIM RJEŠENJIMA ABDULAHA AJNIJA BUŠATLIĆA, MEHMEDA ALIJA ĆERIMOVIĆA, MEHMEDA BEGOVIĆA I ABDULAHA ŠKALJIĆA

Senad ĆEMAN

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

senad.ceman@fin.unsa.ba

SAŽETAK: U radu se obrađuje doprinos četverice bošnjačkih pravника Abdulaha Ajnija Bušatlića, Mehmeda Alija Ćerimovića, Mehmeda Begovića i Abdulaha Škaljića u tumačenju i praktičnoj primjeni načela nužnosti (*darūra*) u šerijatskopравnim pitanjima prve polovine 20. stoljeća. Bušatlić, oslanjajući se na fikhška pravila poput *Propisi se mijenjaju s promjenom vremena (i okolnosti)* i *Nužda dozvoljava (ono što je inače) zabranjeno*, zagovara normativne prilagodbe "u duhu vremena" uz jasno razgraničenje forme i suštine. Ćerimović, u svojstvu fetvai-emina, nijansira norme prema stepenu ugroženosti nužnih interesa vjere i pažljivo razdvaja temeljne istine vjerovanja (*usūl al-dīn*) od pravnih normi (*ahkām*) podložnih izuzecima u nuždi. Begović, modernistički orijentiran, promjene gradi pretežno na racionalnim (*aqlī*) argumentima i socijalnoj nužnosti, ali s manjom formalno-pravnom utemeljenošću u klasičnim izvorima. Škaljić, polazeći od izvanrednih ratnih okolnosti, koristi *darūru* da zaštiti javni interes i porodicu (npr. status nestalih), ali upozorava na granice zadiranja u suštinske odredbe šerijatskog prava. Iako različitih polazišta, ovi autori oblikuju domaći, problemski orijentiran pristup u kojem se čuvaju temeljne vrijednosti vjere i zajednice, a istodobno traže rješenja usklađena s promjenom vremena i društvenih prilika.

Ključne riječi: načelo nužnosti, *darūra*, šerijatsko pravo, Abdulah Ajni Bušatlić, Mehmed Ali Ćerimović, Mehmed Begović, Abdulah Škaljić

Primjena načela nužnosti u djelu Abdulaha Ajnija Bušatlića (1871–1946)

Hafiz Abdulah Ajni Bušatlić¹ bio je jedan od najznačajnijih šerijatskih pravnikā u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Njegovo obrađivanje i uspješna praksa šerijatskog

sudije pomogli su mu da široko promatra savremena šerijatskopравna pitanja svoga vremena.

¹ Hafiz Ajni Abdulah-ef. Bušatlić, vrhovni šerijatski sudija, rođen je u Vlasenici 1871. godine. Upisuje Gazi Husrev-begovu (Kuršumliju) medresu u Sarajevu, koju završava 1891. godine. Nakon

Prvi od uleme pružio je podršku reisul-ulemi Džemaludinu Čauševiću i stao u odbranu njegovih

završene medrese upisuje se na Šerijatsku sudačku školu koju, kao odličan učenik u svim predmetima, završava 1896. godine, a onda stažira na sudovima u Brčkom i Mostaru do 1899. godine. Kao šerijatski

modernističkih stavova. Kao pravnik, radio je to krajnje argumentirano i odmjereno. Napisao je brošuru (Bušatlić, 1928a) u kojoj je ponudio vlastite stavove “u duhu vremena i prema prilikama i okolnostima”. Svjestan složenosti situacije u kojoj su se našli muslimani tog vremena, ustvrdio je da “silom prilika mi smo pali u jedan težak položaj, koji se može ublažiti i otkloniti samo smišljenim i uplanjenim radom a nikako drugačije”. Za teško stanje muslimana A. Bušatlić kaže: “Hodže su zaista na prvom mjestu krive našoj zaostalosti... Narodu se nije dalo zaviriti čak ni u vjerske propise na svom maternjem jeziku” (Bušatlić, 1928a:8). O bošnjačkoj inteligenciji piše: “Vrlo su slabo zalazili u narod... oni sve na svijetu kritikuju, kritikuju i ništa više... najvećim su dijelom alkoholičari i slabi uzori za svoj narod... oni vjerske obrede posve zanemaruju... oni i dalje pijuckaju i kritikuju... kada se je od njih koji popeo na čurs, ili na katedru da nam progovore o evropskoj kulturi i napretku, kako i na koji je način došlo do nje...” (Bušatlić, 1928a:10–11).

Istupanje reisa Čauševića smatrao je njegovom obavezom. “Ne može se”, smatrao je Bušatlić, “od reisa zahtijevati da na pojedina pitanja šutke odgovara, ili, da ih daje po instinktu čaršije.” Promjenu u šerijatskopравnim rješenjima smatrao je nužnom ukoliko se tom procesu priđe iskreno i s ciljem da se dođe do istine. Smatrao je da “sve što je nesavremeno mora da padne pred savremenosti”. O nastojanjima tradicionalne uleme

u pitanju nošenja šešira i pokrivanja ženina lica Bušatlić je smatrao da sve što su na tom polju uradili u smislu zabranjivanja, jeste to “da su usporili ono što ima da dođe i bez njih i njihove volje” (Bušatlić, 1928a:31).

U argumentaciji svojih stavova A. Bušatlić poziva se na fikhsko pravilo *propisi se mijenjaju s promjenom vremena*, kao i na racionalan dokaz prema kojem je “vrijeme (priroda) jače i od najsavršenijih propisa, pa ko se vremenu ne polaže, tog vrijeme pregaža, i uzaludan mu biva svaki otpor, kao što će to biti i u ovim pitanjima”. U dokazivanju valjanosti vlastitih stavova, A. Bušatlić se koristi analogijom u osporavanju stare fetve prema kojoj je musliman koji nosi šešir izašao iz islama i postao nevjernik. “Po tome bi”, smatrao je on, “svaki nemusliman koji obuče fes time postao musliman, a tako se ne postaje musliman” (Bušatlić, 1928a).

Kao iskusni šerijatski pravnik, on se među prvima u Bosni i Hercegovini pozivao na načelo nužnosti kod argumentacije novonastalih fikhskih pitanja, pozivajući se na hadis koji uglavnom znači isto što i poslovice: “Nužda zakon mijenja” (Bušatlić, 1928a:28).

On je uspostavio odgovarajuću šerijatskopравnu terminologiju sarađujući s profesorima drugih fakulteta, uglavnom profesorima Sveučilišta u Zagrebu. Na tom polju dao je iznimno značajan doprinos pa se s pravom može smatrati utemeljiteljem šerijatskopравne terminologije na bosanskom jeziku (Kasumović, 1996:325).

A. Bušatlić pravio je razliku između *promjenjive forme* i *nepromjenjive suštine* očuvanja nužnih šerijatskih vrijednosti. Svoju brošuru završava riječima: “Iz ovog svega ne treba uzeti, što je ženi dopušteno otkrivanje lica, da joj je dopušteno i primanje posjeta stranih lica, pohađanje javnih sumnjivih lokala i razvratnih zabava, miješanje sa inovjercima itd. Bez pratnje i sporazuma sa mužem, osim slučajeva potrebe i nužde i to sve pod uslovom očuvanja irza i obraza, koji su za svakog sveti a za muslimane presveti” (Bušatlić, 1928a:34–35).

Osjećaj za realnost u kojoj je živio ovaj šerijatski pravnik pokazao je podržavajući stav većine šerijatskih sudova o nenadležnosti registracije braka muslimana i žene koja pređe na islam,² obrazlažući takav stav riječima da je “preče vjersku snošljivost održavati među građanima osobito one države u kojoj ima pripadnika različitih vjeroispovjesti, kakva je i naša država, nego li pojedinim licima pušćati, da oni prelazima iz jedne vjere u drugu, osobito radi razrješavanja brakova i sklapanja novih prave unutar države vjerski antagonizam i stvaraju vjersku mržnju” (Bušatlić, 1923:24).³ Prakticiranje srednjeg puta islama danas u Bosni i Hercegovini može se promatrati u svjetlu ovakvih pravnih mišljenja Bušatlića, koji je koristeći načelo nužnosti, u ovom slučaju slobode vjerovanja, uspio pronaći najprikladnija rješenja i onemogućiti zloupotrebu tumačenja šerijatskog prava.

S ciljem zaštite časti ljudi i jednakosti pred šerijatskim sudovima,

sudija radi u Sanskom Mostu 1903. godine, Foči i Sarajevu od 1906. godine. Od 1911. do 1913. hafiz Ajni služi u svojstvu šerijatskog suca kao ekonom Šerijatske sudačke škole u Sarajevu i u tom vremenu predaje Arapsku književnost i Šerijatsko-sudski postupak. Od 1913. godine hafiz Ajni je ponovo na Šerijatskom sudu u Sarajevu, ali i dalje predaje Šerijatski postupak petom godištu spomenute škole. U augustu 1929. promoviran je u vrhovnog šerijatskog sudiju i na tom je položaju ostao do penzioniranja 1935. godine. Umro

je u Sarajevu 2. novembra 1946. godine. Vidi: Kasumović, 1996:323–333; Traljić, 1997:511–516; Mehmedović, 2018:96–97.

² U praksi se postavilo pitanje je li šerijatski sud nadležan da registrira brak između jednog muslimana i žene koja pređe na islam, a nalazi se u ranije zaključenom braku s nemuslimanom. Po čisto šerijatskim propisima, u slučaju kad nemuslimanka pređe na islam i pozove svoga muža nemuslimana da učini isto, a on to odbije, šerijatski sud je nadležan da na zahtjev žene izrekne

rastavu postojećeg nemuslimanskog braka i da registrira novi islamski brak s licem islamske vjere koje žena odabere. Neki šerijatski sudovi u Jugoslaviji počeli su primjenjivati ove propise uz punu podršku određenih organa IVZ (Ulema-medžlis u Sarajevu). Većina šerijatskih sudova proglasila se nenadležnim u ovim pitanjima. Vidi: Karčić, 2005:28.

³ Slične stavove i argumentaciju iznio je i Mehmed Begović u tekstu “Može li prelaz na islam poslužiti kao uzrok za razvod braka”. Vidi: Begović, 1939.

može se posmatrati i nastojanje Bušatlića da se muževo pravo na jednostrani raskid braka svede na slučajeve navedene u zakonu ili fiksirane prilikom sklapanja braka, kao što je to suženo kod supruge (Bušatlić, 1927:196). Ovaj prijedlog u praksi nije prihvaćen, nego su se šerijatski sudovi opredijelili za jednu tehničku mjeru – usporavanje brakorazvodnog postupka (Karčić, 2005: 140).

S ciljem olakšavanja stanja muslimana, Bušatlić se zalagao da se za šerijatske sudove izradi jedan zakon o porodičnom i nasljednom pravu muslimana “shodno duhu vremena, a u okviru šerijatskih temelja, bez obzira na mezheb i nejednaka mišljenja pojedinaca, pravnih filozofa, i njemu priključiti isto tako shodan i savremen postupnik u tim pravima i to sve na našem jeziku” (Bušatlić, 1928b:157). Potrebu za kodifikacijom šerijatskog porodičnog i nasljednog prava Bušatlić je obrazložio na sljedeći način: “Ovo je nužno izraditi i uzakoniti radi toga da se, neki pravni propisi nehanefista⁴, koji su savremeniji, uzakone i za nas hanefiste, pa da se time postigne bolja svrha u krojenju pravde i da zavlada jednoobraznost u postupku, a naročito radi toga da svak može upoznati to svoje intimno

pravo i odnosne dužnosti, a da o njima i država može voditi čist račun” (Bušatlić, 1928b:157).

Primjena načela nužnosti u djelu Mehmeda Alija Čerimovića (1874–1943)

Mehmed Ali Čerimović⁵, kao pobornik tradicionalnog islama u Bosni i Hercegovini, pozivao se na načelo nužnosti u argumentiranju vlastitih stavova, ali i u odbrani tuđih pozicija. U svojim stavovima Čerimović nije bio krut, prihvatao je društvene promjene i snažno se zalagao za očuvanje tradicionalnih vrijednosti islama, umjerenost i šerijatski utemeljeno tumačenje vjerskih propisa.⁶ Odgovarao je na pitanja kao predsjednik i fetvai-emin Ulema-medžlisa, a ona složenija pitanja prepustao je na razmatranje Širem savjetu reisul-uleme.⁷

Smatrao je da “muslimanu nije ni u kojem slučaju dozvoljeno da aktivno sudjeluje ili učestvuje u ma kojem vjerskom obredu druge vjere, jer bi tim postupkom izgubio iman, pa bi mu ga trebalo ponoviti, a i ničah, ako je oženjen”.⁸ Ulema-medžlis na čelu s predsjednikom i fetvai-eminom Čerimovićem dao je objašnjenje u kojem

se kaže da se norma (*hukm*) fetve odnosi na onoga koji aktivno sudjeluje u slavi, riječima i pokretima, a ne na muslimanskog službenika, predstavnika i sl. koji je vjerski obrazovan i na kojega sam obred neće djelovati. On može posmatrati obred, bez aktivnog sudjelovanja u njemu.⁹ Kod izdavanja navedene fetve vodilo se računa o nastojanju očuvanja nužne vrijednosti vjere (*din*) te se na osnovu toga dalo mišljenje o različitoj normi u odnosu na onoga na koga se dato pitanje odnosi. Takav čin bio bi zabranjen (*harām*) muslimanu kojem bi prisustvovanje samom obredu slabilo čvrstinu njegove vjere, ali isti čin bio bi dopušten (*mubāh*) muslimanu na čiju vjeru takvo prisustvo u obredu ne bi negativno djelovalo.

U tekstu pod nazivom “Zašto islam ne dozvoljava muslimanki brak s nemuslimanom” (Čerimović, 1939/40:37–39) može se jasno vidjeti sva dubina pravne misli i sistematičnost u formuliranju stava o određenom pitanju savremenosti i svezremenosti. U prvom dijelu teksta Čerimović obrazlaže razloge zbog kojih su “naše vjerske vlasti stavile kod naših šerijatskih sudova zabrane na sklapanje mješovitih brakova muslimana sa nemuslimankom”.

⁴ Onih koji nisu sljedbenici hanefijskog mezheba.

⁵ Mehmed Ali-ef. Čerimović rođen je u Ljubuškom 1874. godine, gdje je završio mekteb i nekoliko razreda mjesne medrese, ruždiju je pohađao u Mostaru, zatim prelazi u Sarajevo i upisuje Šerijatsku sudačku školu, koju završava 1896. godine. Kao šerijatski sudija radi u Bileći od 1898. godine, zatim 1901. godine prelazi u Ljubinje, gdje ostaje punih 12 godina. Od jeseni 1913. godine radi kao šerijatski sudija u Bijeljini, od 1921. godine u Travniku i najzad u Sarajevu, od 6. decembra 1926. godine, na Sreskom šerijatskom sudu, gdje je i umirovljen u septembru 1935. godine. Umro je u Sarajevu 2. marta 1943. godine. O njemu vidi: Traljić, 1943:253–255.

⁶ Pozicija tradicionalne uleme naših prostora u periodu između dva svjetska rata može se svesti na sljedeće: očuvanje postojećeg mišljenja i prakse, odbrana i očuvanje tradicionalnog islamskog načina života (koji podrazumijeva,

između ostalog, pokrivanje ženina lica i njezino isključivanje iz javnog života), tradicionalno tumačenje islamskog prava (dopuštenost poligamije, muževljevo ekskluzivno pravo na jednostran razvod braka itd.) i postojećih islamskih ustanova (imobilnost vakufa, njihov individualistički karakter, poštivanje ustanovljenog načina njihova korištenja itd.) Vidi: Begović, 2007:33–34.

⁷ Mehmed Pašić, profesor Šerijatske gimnazije u Sarajevu, objavio je u *El-Hidaji* pismeni zahtjev Ulema-medžlisu da odgovori na sljedeća pitanja: 1. Da li je po Šerijatu dozvoljeno držati slike umrlih osoba u prostorijama u kojima se obavlja namaz? 2. Smije li musliman ići nemuslimanu na krsne slave i čestitati mu ih? 3. Smije li musliman učestvovati u sprovodu nemuslimana? 4. Smije li musliman proizvoditi i prodavati alkoholna pića? 5. Smije li kod osiguravajućeg društva osigurati život, kuću, dućan? 6. Smije li muslimanka podrezati kosu i gologlava izlaziti u javnost? 7. Jesu li

dozvoljene kamate od 4 do 6%? Vidi: Pašić, 1939:112–113. Na prva tri pitanja Čerimović nije odgovorio, prepustivši ih na razmatranje Širem savjetu reisul-uleme. Prodaju i proizvodnju alkoholnih pića ocijenio je zabranjenim, jer je taj čin po sebi zabranjen (*harām li dhātihī*). Kad je u pitanju osiguranje, uputio je zainteresiranog na stajališta tradicionalnog islamskog učenjaka iz Egipta Muhammada al-Bahita, a na pitanje u vezi s kamatom na fetvu Ismā'ila Haqqija (umro 1127. po H.), koja je već bila objavljena u Bosni i Hercegovini. Negativan stav zauzeo je i spram izlaska žene s frizurou u javnost, vodeći računa o očuvanju nužnog interesa *časti*. Vidi: Begović, 2007:38.

⁸ Fetva je zavedena u aktu pod brojem 9145/38 od 9.1.1939. godine. *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, br. 2, 1939, str. 71.

⁹ Fetva je zavedena u aktu pod brojem 1695/39 od 4.3.1939. godine. *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, br. 5–6, 1939, str. 270.

Pojašnjava da se to čini kako bi na taj način “otklonili opću i javnu štetu od naše Islamske vjerske zajednice”, navodeći loše posljedice¹⁰ takve prakse “što sve obara i uništava islamsko vjerovanje, vjerovanje u Božije jedinstvo”. U argumentaciji stava Čerimović se poziva na fikhška pravila o načelu nužnosti (*darūra*).¹¹ U drugom dijelu teksta autor objašnjava zašto je zabrana braka muslimanke s nemuslimanom pravedna sa šerijatskopravnog i društvenog gledišta. Muslimanka u takvom braku ne bi bila u stanju izvršavati svoje islamske dužnosti, čime bi bio ugrožen nužan interes očuvanja vjere. Iz navedene argumentacije zabrane jasno se vidi da je propis normiran na osnovu načela nužnosti očuvanja vlastite vjere, što je bilo propisano i *Medžellom*.¹²

U tekstu pod nazivom “Ibadetski vaktovi i njihovo astronomsko računanje vremena” (Čerimović, 1934/35: 212–217), autor, govoreći o promjeni šerijatskih odredbi u nuždi (*darūra*), pravi jasnu razliku u primjeni načela nužnosti na pitanja koja su pravne prirode, u odnosu na vjerske istine dogmatskih (*ʿaqida*) pitanja.¹³ Norma se kod pitanja pravne prirode može u nuždi mijenjati, ali “kod vjerskih

propisa ukoliko se oni odnose na vjerske istine – dogme mora se ostati kod *nassa* (Svetog teksta), koji je dokazan, a da se tome ne može niti šta dodati, niti šta oduzeti”. Jasno je da je Čerimović bio duboko svjestan potrebe očuvanja i nepovredivosti nužnih interesa pri normiranju određenih vjerskih pitanja te na osnovu toga iznalazio rješenja prihvatljiva ljudima, a po mjeri Šerijata. Zbog toga su rješenja koja je nudio muslimanima bila jasna i razložna, jer su bila sredina između onih koji su smatrali da se sasvim komotno može uzeti u obzir astronomsko računanje određivanja početka i kraja lunarnih mjeseci i onih koji takvu mogućnost apsolutno odbijaju prihvatiti. “Astronomsko je računanje vremena ipak najsigurniji dokaz iza rujeta i tekmi selasina”, zaključuje Čerimović.¹⁴ Potom autor navodi polemiku islamskih učenjaka o tome da li je razlog norme (*ʿillat al-hukm*) i uzrok postu nastupanje mjeseca ramazana ili zapovijed Zakonodavca, zaključivši “da je uzrok ili sebeb postu nastupanje (hulul) mjeseca Ramazana, a ne viđenje mladača, odnosno navršetak 30 dana prošlog mjeseca, kako je to g. Handžić u svom članku (Novi Behar, br. 3–4) istakao”.¹⁵

U Čerimovićevim tekstovima ima još primjera primjene načela nužnosti koje ovom prilikom nećemo navoditi. Čitajući njegova djela, jasno se uočava njegova sposobnost vaganja između očuvanja nužnih interesa vjere, s jedne strane, i realnog stanja muslimana, s druge strane. Kad god bi uspio odrediti težinu povrede nužnog interesa, njegovo pravno mišljenje bilo bi konciznije i dugotrajnije. U tome se i ogleda složenost procesa normiranja ljudskih postupaka u datim okolnostima, kao i općenita fleksibilnost šerijatskog prava, vidljiva svim pravnicima s istančanim osjećajem za mjeru stvari.

Primjena načela nužnosti u djelu Mehmeda Begovića (1904–1990)

Mehmed Begović¹⁶ kao moderan i pobornik reformiranog islama u Bosni i Hercegovini učestvovao je u raspravama društveno-kulturnog statusa Bošnjaka u prvoj polovini 20. stoljeća. Njegova brošura *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena* (Begović, 1931) izazvala je brojne reakcije tradicionalnih šerijatskih

¹⁰ Kao što je krštenje djece koja su potekla iz takvog mješovitog braka, a osobito ako su brak sklopili po kršćanskom obredu i unaprijed se zapisnički obavezali da će djeca iz njihova braka biti kršćanske vjere. Nadalje, upotreba svinjske masti i svinjskog mesa kao i vina u kući, svetkovanje slava, postavljanje ikona, paljenje kandila itd.

¹¹ Pozvao se na *Medžellu*, citirajući dvojezično, na bosanskom i osmanskom jeziku, članove *Medželle* odnosno fikhška pravila, i to ovim redom: čl. 23: “Ono što je dopušteno iz nekog izvinjujućeg razloga, prestat će biti dopušteno, kad tog izvinjujućeg razloga nestane”; čl. 26: “Da bi se otklonila opća javna šteta, odobrvat će se trpljenje specijalne privatne štete”; čl. 27: “Kad se sastanu dvije štete (ʿesad), težu štetu treba otkloniti lakšom štetom”; čl. 30: “Bolje je odstraniti zlo, nego pribaviti korist”; čl. 39: “Ne može se poreći da se promjenom vremena mijenja i primjena zakona”; i čl. 46: “Kad se sastane razlog koji dopušta nešto učiniti i zapreka koja tome stoji na putu, dat će se prvenstvo zapreci.”

¹² Mehmed-Ali Čerimović poziva se na čl. 122: “Ne može se vjenčati muslimanka za drugoga osim samo za muslimana; ženidbeni ugovor muslimanke sklopljen sa licem druge vjere bezuvjetno je po propisima islamskog prava nevaljan i ne može biti priznat.”

¹³ Autor se poziva na Komentar Osmanskog građanskog zakona (*Sharh al-abkām al-sharʿiyya*), u kojem stoji: “Nužda mijenja hukume u ibadetu i u drugom, jer nužda čini dozvoljenim i ono što je zabranjeno.”

¹⁴ Smatrao je da se može pristupiti astronomskom računanju u slučaju da se ne može (nužda) zbog vremenskih uvjeta vidjeti mladač, “ali gdje god se dokaže rujet (viđenje – S.Č.) ili na njem osnovan tekmi-selasin (upotpunjenje mjeseca s trideset dana – S.Č.), onda nema ni nužde da se poslužimo astronomskim računanjem”.

¹⁵ Čerimović u navedenom tekstu osporava argumentaciju Mehmeda Handžića i Bušatlića te nagovještava mogućnost izrade takvima Islamske zajednice, što je danas postala praksa, a Čerimović je već tada naslutio ono što bi moglo nastati:

“Starješinstvo bi moglo npr. da ispita i nađe pravu razliku, zašto se ne bi mogao uzeti astronomski račun i po njemu postupiti za Ramazan i za druge mjesec, kako se i za namaz uzima. Moglo bi u toj stvari i fetvu izdati, a ne narediti. Dalje bi Starješinstvo moglo, da u svom kalendaru koji izdaje svake godine priloži jednu tablicu u kojoj će sasvim tačno i pouzdano, prema podacima nekog glavnog observatorija ili resadhane, biti označene ne samo mijena mjeseca, zalazak sunca i zalazak mjeseca, nego i onu noć kada je moguće vidjeti mladač, odnosno koliki je minimum potreban da mjesec sija poslije sunca, pa da se može vidjeti mladač prostim okom. Kada ovo Starješinstvo učini, onda će svaki kadija i muftija, koji budu svjesni svoje dužnosti, pridržavajući se šerijatskih propisa, znati šta imaju da rade.”

¹⁶ Akademik prof. dr. Mehmed Begović rođen je u Nudolu kod Trebinja 8. aprila 1904. godine. Po okončanju mekteba i osnovne škole u Lastvi pohađao je Veliku gimnaziju u Sarajevu. Gimnaziju je

pravnik koji su prigovarali za nedovoljno poznavanje fikha, služenje neautoritativnim zbornicima nehanefijskih pravnih škola, djelima orijentalista i projektima kodifikacija koje su pripremile neislamske vlade (Čokić, 1931; Mehinagić, 1933).

Begović se zalagao za to da ulema vodi, a ne slijedi mase. Ukazivao je na to da "nas je uistinu dovelo do zastoja krivo poimanje i tumačenje vjere i njenih zasada, koje nas je vodilo vjerskom formalizmu i udaljavallo od suštine i duha islama" (Begović, 1931:6). Na poligamiju u Kur'anu gledao je kao na "jednu socijalnu nužnost". Islamski način odijevanja muslimanke (pokrivanje) smatrao je ustanovom koja "joj preči slobodan rad i miješanje u društvo".¹⁷ Njegova argumentacija, šerijatskopravno gledano, nije bila dovoljno utemeljena. Odstupio je od tada uobičajene prakse da se šerijatski propisi normiraju po prioritetu izvora. Ne pozivajući se na kur'anske ili hadiske citate, konsenzus uleme ili analogiju šerijatskih pravnik, Begović uvodi metodu normiranja šerijatskih propisa primarno putem racionalnih dokaza. Šerijatske kadije tog vremena s pravom su se usprotivile uvođenju metodologije prema

kojoj su se i orijentalisti mogli predstavljati kao ljudi koji bolje razumiju šerijatsko pravo od samih šerijatskih pravnik. Na taj bi se način eventualno riješilo jedno sporno pitanje, ali bi se istovremeno otvorilo više drugih pitanja, čime se dodatno slabila šerijatskopravna utemeljenost norme određenog novonastalog pitanja.

Pola stoljeća kasnije, šerijatski pravници počeli su pisati i zagovarati teoriju intencija Šerijata i načela nužnosti. Moguće je ustvrditi da bi stavovi M. Begovića bili razumljiviji, samim tim i prihvatljiviji, da se u vlastitoj argumentaciji pozivao na načelo nužnosti, da je vremenom metodološki definirao način primjene načela nužnosti unutar šerijatskopravne nauke, s jedne strane, i društvenih prilika Bošnjaka, s druge. Umjesto toga, tumačilo se "moranjem", što su postojeće vlasti koristile za slabljenje vjerskog identiteta Bošnjaka i dodatno zbunjivanje vjernika.

Analizirajući navedenu brošuru M. Begovića, moguće je uočiti želju modernista za promjenama i njihovo pozivanje na nužno stanje i dozvoljenost promjene običajnog prava. Za njih "žensko pitanje" nije posljedica norme, nego običaja, dok je za

tradicionaliste to pitanje norme, a ne običaja. Načelo nužnosti Begović definira kao "moralo se"¹⁸ trpjeti, ali ne i debatirati o tome.¹⁹ To ukazuje na svijest ovog vrsnog islamskog pravnik o složenosti procesa promjena izazvanih silom prilika u društvu i određivanju prioriteta.²⁰ Načelo nužnosti definira kao individualni moral, koji po njemu znači da musliman "mora paziti da ne povrijedi interese drugih, tuđi život, čast i imovinu", za šta su potrebna dva uvjeta: ljubav i izbjegavanje sebičnosti (Begović, 1931:81). Iz toga se može zaključiti da se Begović u svom promišljanju vodio načelom nužnosti na način kako je percipirao vlastitu okolinu i prilike, snažno naglašavajući potrebu uvažavanja prilika u kojima se živi.²¹ Begović je smatrao nužnim "da se islam naučava na savremen i prikladan način; kao vjera morala, razuma, snošljivosti i napretka" (Begović, 1931:9).

Primjena načela nužnosti u djelu Abdulaha Škaljića (1904–1967)

Abdulah Škaljić²², kao šerijatski sudija, pisao je o aktuelnim šerijatskopравnim pitanjima Bošnjaka u prvoj polovini 20. stoljeća. U

dovršio u Mostaru 1922. godine, a onda i Pravni fakultet u Beogradu 1926. godine. Na postdiplomski studij iz šerijatskog prava odlazi u Alžir 1927. godine, završava ga za tri godine i vraća se na Pravni fakultet u Beograd, gdje je izabran za šefa Katedre za šerijatsko pravo. Za docenta je izabran 1931. godine, a za vanrednog profesora 1937. godine, u 34. godini života. Za redovnog profesora izabran je 1946, a za dekana Pravnog fakulteta u Beogradu 1953. godine. Za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umjetnosti izabran je 1958, a za redovnog 1965. godine. Bio je predsjednik Naučnog vijeća Balkanološkog instituta i predsjednik Naučnog vijeća Etnografskog instituta, član Međudržavnog odbora za orijentalne studije SANU-a, član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, član Odbora za astronautiku (Kozmičko pravo). Umro je 1990. godine. Vidi: Džananović, 1990:167–171.

¹⁷ Dio teksta u kojem se kaže: "Ne smije se držati da je Kur'an propisao onakav

način pokrivanja kakav se danas praktikuje kod nas i u nekim drugim muslimanskim zemljama. Bože sačuvaj! Kur'an doduše propisuje da se žene pokrivaju, ali šta da pokrivaju i na kakav način. Kad iznesemo istorijat ove institucije, vi ćete vidjeti da pokrivanje lica nije nikako propisano Kur'anom, nego da se to uvelo običajem" izazvao je velik nemir i polemiku među tadašnjom ulemom.

¹⁸ "Već i oni okorjeli muslimani morali su skloniti glavu i dopustiti ženama i kćerkama da rade i privrjeđuju i izvan kuće"; "Moralo se pokoriti vremenu i prilikama, i dopustiti da se novi naraštaj odgaja sam pod udarcima života i da skupo plaća stečena iskustva"; "Stari su u nekoliko ostali vjerni prošlosti, a mladi su odbacili kao bezvrijedno sav taj trud starih generacija i pošli novim ali neodređenim i nedefinisanim putevima..." Vidi: Begović, 1931:73.

¹⁹ "Premda je naša stara generacija mogla trpiti udare novog vremena i gledati

umiranje i nestajanje starog patrijarhalnog društva, ipak nije mogla snositi da se o tome debatira i da se opravdaje ovo rušenje ili da se govori o mjerama koje bi mogle pospiješiti tok toga svega, pa makar te mjere nosile u sebi bolju i zdraviju budućnost." Vidi: Begović, 1931:73.

²⁰ Autor se pitao čemu vode novinske rasprave Bošnjaka s naslovom "Fes ili šeršir", "Za otkrivanje ili protiv pokrivanja".

²¹ "Treba ih smatrati kao neodvojive sastojine našeg bića, pa da bi mogli dovesti u jedan harmonični sklad svoje lično i socijalno postojanje."

²² Abdulah-ef. Škaljić rođen je u Rogatici 6. septembra 1904. godine. Mekteb i osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a Okružnu medresu završio je 1921. godine u Sarajevu. Kasnije prelazi u Šerijatsku sudačku školu, koju završava 1925. godine. Prvu službu započeo je kao sekretar muftijstva u Prištini 1927. godine. Dvije godine kasnije polaže šerijatsko-sudački ispit

tekstu "Proglašenje mrtvima osoba nestalih iza 6. travnja 1941" (Škaljić, 1943:82–84) govori o iznimnim propisima koje su ratne prilike izazvale,²³ a kojima se indirektno mijenjaju propisi šerijatskog materijalnog prava u oblasti nasljednog i ženidbenog prava. Navedenu odluku smatra pogrešnom sa stanovišta šerijatskog prava, prihvatljivom u dijelu reguliranja pravnog položaja nestale osobe u odnosu prema državi i u pitanju državne brige o porodici nestale osobe, a neprihvatljivom u dijelu izdavanja potvrde (*ilmi haber*) od Šerijatskog suda da supruga nestale osobe nema zapreke u sklapanju novog braka, jer bi takav postupak bio u "očitoj opreci sa šerijatskim ženidbenim pravom". Analizom iznesenih stavova u spomenutom tekstu može se utvrditi kako je A. Škaljić primjenom načela nužnosti dokazivao opravdanost registriranja nestalih osoba u matičnu knjigu umrlih, bez obzira na neprihvatljivost takvog postupka prema odredbama šerijatskog materijalnog prava. Zaštitu i korištenje materijalne pomoći države porodicama nestalih osoba smatrao je nužnim interesom, jednako kao i zaštitu odredbi vjerskog prava u nadležnosti šerijatskih sudova. Takvim razumijevanjem društvenih događaja, Škaljić je pokazao da prilikom pravne kvalifikacije određene prakse vodi računa o zaštiti nužnih interesa koji se mijenjaju s promjenom okolnosti i životnog okruženja.

U drugom tekstu naslovljenom "Značaj naših vjerskih i državnih

praznika i manifestovanje vjerske i nacionalne svijesti muslimana" (Škaljić, 1938:425–434) on pokušava odrediti mjeru nacionalnom i vjerskom osjećaju Bošnjaka tog vremena. Smatrao je da "budućnost i razvoj vjerske zajednice zavisi od vjerske svijesti i vjerske prosvječnosti njenih članova". Načelo nužnosti definirao je kao "moramo"²⁴ za buđenje islamske svijesti i vjerskog osjećaja koristiti mevludske, ramazanske i bajramske prilike. Škaljić se u nužnom interesu očuvanja vjere uspješno koristio načelom nužnosti.²⁵

To se ne može reći za njegov pokušaj očuvanja nacije.²⁶ Slično kao i M. Begović, Škaljić je ukazivao na nužnost prilagođavanja forme islama datim okolnostima, ali bez pretjeranog truda i umijeća u šerijatskopravnoj argumentaciji vlastitih stavova, što je ostavljalo mogućnost za dodatno zbunjivanje muslimanskih masa, koje su od uleme tražile mišljenje i obrazloženje određenih stavova. Posljedica takvog pristupa normiranju novonastalih pitanja bila je da se običan svijet nerijetko opredjeljivao za strožiji (*azīma*), a ulema za lakši (*rubsa*) pristup, što je dodatno usložnjavalo stanje muslimana u smislu tumačenja i očuvanja nužnih interesa vjere.

Zaključak

Analiza pokazuje da se načelo nužnosti u bošnjačkoj šerijatskopravnoj misli prve polovine 20. stoljeća

razvijalo kao operativni instrument očuvanja vjere, društvenog reda i javnog interesa u promjenjivim političko-pravnim kontekstima. Metode se razlikuju. Jedne su čvrsto zasnovane na klasičnim izvorima, druge naglašavaju "socijalnu nužnost". Te razlike ne poništavaju nego dopunjuju zajedničku težnju da se klasični izvori povežu s realnim potrebama zajednice.

Abdulah Ajni Bušatlić afirmira *darūru* kao legitiman temelj za prilagodbe, jasno razlikujući promjenjivu formu i nepromjenjivu suštinu, te poziva na kodifikaciju porodičnog i nasljednog prava "u okviru šerijatskih temelja", čime *darūru* pretvara u program normativnog uređenja.

Mehmed Ali Ćerimović djeluje u okviru zajednice i institucionalne fetve. Precizno mjeri utjecaj prakse na *din*, razlikuje vjerovanje od norme i nudi srednje rješenje između strogoće i komotnosti zasnovano na procjeni štete i koristi.

Mehmed Begović prepoznaje "socijalnu nužnost" i potrebu modernizacije, ali argumentaciju ne oslanja dovoljno na klasične izvore niti poštuje njihovu hijerarhiju, pa to unosi dozu nejasnoće. Njegov doprinos ide u prilog razumnim promjenama, ali bi bio uvjerljiviji da ih je jasnije vezao za načelo nužnosti i ciljeve Šerijata.

Abdulah Škaljić u izuzetnim (ratnim) okolnostima koristi *darūru* da zaštiti porodicu i javni poredak (npr. status nestalih), uz jasno povlačenje

u Ministarstvu pravde u Beogradu, nakon čega radi kao pripravnik u Šerijatskom sudu u Prištini. Od 1930. do 1944. godine Škaljić djeluje kao šerijatski sudac u Đakovici, Skoplju, Trebinju i Travniku. Nakon Drugog svjetskog rata radi kao šerijatski sudija u Sreskom narodnom sudu, a onda kao mlađi pravni referent. Nakon ukiđanja šerijatskih sudova 1946. godine, Škaljić se upisuje na Pravni fakultet u Sarajevu i diplomira u redovnom roku 1950. godine. Na Institut za proučavanje folklor prelazi 1948., gdje ostaje deset godina. Kraće vrijeme radio je kao sekretar na Muzičkoj akademiji.

Konačno, od 1958. pa do odlaska u mirovinu 1967. godine Škaljić radi u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, kao stručni i viši saradnik te kao pomoćnik direktora. Umro je u Sarajevu 14. novembra 1967. godine. O njemu vidi: Traljić, 1976:217–221; Traljić, 1998:322–327.

²³ Škaljić se kritički osvrnuo na zakonsku odredbu o proglašenju mrtvima osoba nestalih iza 6. travnja 1941. godine, objavljenju u broju 78 *Narodnih novina* od 8. travnja 1942. godine.

²⁴ "Moramo danas da se poslužimo svim modernim sredstvima da bi kod naše omladine, koja je okupirana kojekakvim

nezdravim idejama i nelijepim raznodama, pobudili interes za našu vjeru..."

²⁵ Neprimjenjivanje načela nužnosti u normiranju pojava za Škaljića znači "rušiti vjeru, rušiti svoju vjersku zajednicu, gubiti duševni oslonac i srljati u ponor bezvjerstva, koji sa sobom donosi samoubojstva, moralne izopačenosti, zločinstva, komunizam i društveno rasulo".

²⁶ Maternji jezik naziva srpskim ili hrvatskim, a za rođendan Nj. V. kralja i na obilježavanje Dana ujedinjenja predlaže da "treba prilikom učenja dova u džamijama na gore navedena dva praznika da budu džamije pune muslimana".

crte prema materijalnim normama ženidbenog i nasljednog prava.

U cjelini, *darūra* kod ovih autora prolazi put od praktičnog pre-

poznavanja izuzetnih stanja do svjesno artikuliranog metodološkog kriterija za normativne prilagodbe. Upravo u toj raznolikosti pristupa leži trajna vri-

jednost njihovog naslijeđa – čuvanje temeljnih ciljeva Šerijata (vjera, život, čast, imovina, razum) uz odgovorno uvažavanje vremena i prostora.

Literatura

- Begović, Mehmed (1931). *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*. Beograd: Grafički umetnički zavod Planeta.
- Begović, Mehmed (1939). "Može li prelaz na islam poslužiti kao uzrok za razvod braka", *Arhiv za pravne i društvene nauke*. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci može se naći pod signaturom III 1437.
- Begović, Nedim (2007). *Doprinos Mehmeda Ali-ef. Čerimovića šerijatsko-pravnoj nauci u BiH*. Sarajevo: El-Kalem.
- Bušatlić, Abdulah (1923). "Nešto o nadležnosti za sklapanje brakova pomuslimanjenih lica", *Mjesečnik*, 1, 24.
- Bušatlić, Abdulah (1927). "Pravni položaj supruge u bračnom, imovinskom i nasljednom pravu". U: *Spomenica za III kongres pravника Kraljevine SHS*, Zagreb, 195–196.
- Bušatlić, Abdulah (1928a). *Pitanje muslimanskog napretka u Bosni i Hercegovini – povodom poznatih izjava g. Reisul Uleme i drugih – Iskrena i otvorena riječ*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Bušatlić, Abdulah (1928b). "Šerijatski sudovi", *Gajret*, XII, 154–157.
- Čokić, Adil Lutfi (1931). *Prikaz i ocjena rada g. Dr. Mehmeda Begovića: o njegovom naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci izloženog u njegovoj knjizi*, Tuzla: Štamparija J. Petrovića.
- Čerimović, Mehmed-Ali (1934). "Ibaidetski vaktovi i njihovo astronomsko računanje vremena", *Novi Behar*, VIII, 13, 212–217.
- Čerimović, Mehmed-Ali (1939/40). "Zašto islam ne dozvoljava muslimanki brak s nemuslimanom", *Novi Behar*, XIII, br. 1–6, 37–39.
- Džananović, Ibrahim (1990). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904–1990)", *Glasnik VIS-a*, LIII, 5, 1990, 167–171.
- Karčić, Fikret (1990). *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma: pokret za reformu šerijatskog prava i njegov odjek u Jugoslaviji u prvoj polovini XX vijeka*. Sarajevo: Islamski teološki fakultet.
- Karčić, Fikret (2005). *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918–1941*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u sarajevu i El-Kalem.
- Kasumović, Azra (1996). "Hafiz Abdulah Ajni ef. Bušatlić", *Analiz GHB*, X, 17–18, 323–334.
- Mehinagić, Ibrahim (1933). *Osvrt na brošuru g. dr. Mehmeda Begovića "O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena"*, Sarajevo: Štamparija Omer Šehić.
- Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Pašić, Muhamed (1939). "Jedna vrlo važna i aktuelna fetva", *El-Hidaje*, III, 9, 112–113.
- Škaljić, Abdulah (1938). "Značaj naših vjerskih i državnih praznika i manifestovanje vjerske i nacionalne svijesti muslimana", *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, VI, 12, 425–434.
- Škaljić, Abdulah (1943). "Proglašenje mrtvima osoba nestalih iza 6. travnja 1941.", *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, XI, 4, 82–84.
- Traljić, Mahmud (1943). "Merhum Mehmed Ali ef. Čerimović", *El-Hidaje*, VI, 9, 253–255.
- Traljić, Mahmud (1997). "Hafiz Abdulah Ajni ef. Bušatlić", *Glasnik RIZ-a*, 1997, 5–6, 511–516.
- Traljić, Mahmud (1976). "Abdulah ef. Škaljić", *Takvim 1397/1977*, 217–221.
- Traljić, Mahmud (1998). *Istaknuti Bošnjaci*. Sarajevo: El-Kalem.

الموجز

تطبيق مبدأ الضرورة في أحكام الشريعة الإسلامية عند عبد الله عيني بوشاتليتش، ومحمد علي تشيريموفيتش، ومحمد بيغوفيتش، وعبد الله شكاليتش

سناد تشيمان

يتناول هذا البحث إسهامات أربعة فقهاء بوسنيين، هم: عبد الله عيني بوشاتليتش، ومحمد علي تشيريموفيتش، ومحمد بيغوفيتش، وعبد الله شكاليتش، في تفسير مبدأ الضرورة وتطبيقاته العملية في المسائل الفقهية في النصف الأول من القرن العشرين. ويستند بوشاتليتش إلى القواعد الفقهية مثل "تغير الأحكام بتغير الزمان والظروف" و"الضرورات تبيح المحظورات"، ويدعو إلى تعديل الأحكام بما يتلاءم مع "روح العصر"

Abstract

THE APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF NECESSITY IN SHARĪ'AH LEGAL RULINGS BY ABDULAH AJNI BUŠATLIĆ, MEHMED ALI ČERIMOVIĆ, MEHMED BEGOVIĆ AND ABDULAH ŠKALJIĆ

Senad Čeman

This paper examines the contributions of four Bosniak jurists—Abdulah Ajni Bušatlić, Mehmed Ali Čerimović, Mehmed Begović, and Abdulah Škaljić—to the interpretation and practical application of the principle of necessity (*darūra*) in Shari'ah legal issues during the first half of the twentieth century. Bušatlić, relying on juristic maxims such as *legal rulings change with the change of time (and circumstances)* and *necessity permits what is otherwise prohibited*, advocates normative adaptations "in the spirit of the time,"

مع التمييز الواضح بين الشكل والجوهر. أما تشيريموفيتش، فإنه بصفته أمين الفتوى، يأخذ في الحسبان درجة تهديد مصالح الدين الضرورية، ويفصل بدقة بين أصول الدين والأحكام التي تخضع للاستثناء عند الضرورة. وفي الغالب، يبني بيغوفيتش ذو التوجه الحداثي، التغييرات على الحجج العقلية والضرورة الاجتماعية، ولكن بقليل من الاستناد إلى المصادر التقليدية. ويستخدم شكليتش انطلاقاً من ظروف الحرب الاستثنائية مفهوم "الضرورة" لحماية المصلحة العامة والأسرة (مثل حالات المفقودين)، ولكنه يحذر من التعدي على حدود الأحكام الشرعية الأساسية. وعلى الرغم من اختلاف مشاربهم، فإن هؤلاء العلماء يشكلون منهجاً وطنياً يركز على حل المشكلات، بهدف صيانة القيم الأساسية للدين والمجتمع، مع السعي في الوقت نفسه إلى إيجاد حلول تتناسب مع تغيرات الزمان والظروف الاجتماعية.

الكلمات المفتاحية: مبدأ الضرورة، الشريعة الإسلامية، عبد الله عيني بوشاتليتش، محمد علي تشيريموفيتش، محمد بيغوفيتش، عبد الله شكليتش.

while clearly distinguishing between form and substance. Čerimović, in his role as *fatwā* authority, refines legal norms according to the degree of threat to essential religious interests and carefully differentiates between core doctrinal truths (*uṣūl al-dīn*) and legal rulings (*aḥkām*) subject to exceptions in cases of necessity. Begović, with a modernist orientation, bases changes primarily on rational arguments and social necessity, though with less formal grounding in classical legal sources. Škaljić, responding to extraordinary wartime circumstances, employs the concept of *darūrah* to protect public interest and the family (e.g., the status of missing persons), while cautioning against encroachment upon essential provisions of Shari'ah law. Despite differing starting points, these scholars collectively shaped a domestic, problem-oriented approach that preserved core values of religion and community while seeking solutions aligned with changing social realities.

Keywords: principle of necessity; *darūrah*; Shari'ah law; Abdulah Ajni Bušatlić; Mehmed Ali Čerimović; Mehmed Begović; Abdulah Škaljić.